

Oscar Niemeyer - interview

Door Hans van Wetering

(eerder gepubliceerd in VPRO-Gids 27 okt-2 nov 2012)

Een stem uit het hiernamaals

Dat is pas echt een stem uit het hiernamaals, is de reactie als ik een bevriende architect vertel dat ik het plan heb opgevat om de levende legende Oscar Niemeyer te interviewen. Want Niemeyer, een van de grootste architecten van de vorige eeuw, werd geboren in een tijd dat Charlie Chaplin nog in de schoolbanken zat. Niemeyer is 104 jaar oud en hij rookt nog gewoon zijn sigaartjes, drinkt zijn borrels, kijkt nog steeds graag naar vrouwelijk schoon, zo wil het verhaal althans, en, dat ook, hij gaat nog elke dag naar zijn werk.

Het is dat er zoiets als voetbal bestaat, anders was Niemeyer de beroemdste Braziliaan ter wereld. Le Corbusier, met wie hij samenwerkte, was een bewonderaar. Rem Koolhaas ('...ten opzichte van Niemeyer steekt bijna alle architectuur af als somber en onnodig zwoegen') zag plaatjes van Niemeyers gebouwen en wist dat hij architect zou worden. In Brazilië zelf is zijn status ongeëvenaard. De surrealistische sculpturale ontwerpen van Niemeyer (de vergelijking met ruimteschepen is nogal eens gemaakt) staan op bierviltjes, op bankbiljetten, zijn er in de vorm van radio's en andere gebruiksartikelen. En dan is er nog 'zijn' *Brasília*, de nieuwe hoofdstad die begin jaren zestig vanuit het niets in een paar jaar tijd als een decor uit een sciencefictionfilm in een verlaten savanne-gebied in het binnenland van Brazilië verrees.

Maar goed, zou ik tot Niemeyer kunnen doordringen? Ik bel rond, word naar websites verwezen, krijg mailadressen door, en telefoonnummers, en via die nummers weer andere mailadressen, en zo verder. Ik twijfel. Een 104-jarige interviewen heeft iets pervers, of in ieder geval iets aanmatigends. Kan tijd kostbaarder zijn dan voor een man van 104? Zijn minuut is mijn dag, zijn uur mijn maand. Kan ik hem een vraag stellen die hij niet ooit al beantwoordde? Nog zo'n foute gedachte: misschien ben ik wel de laatste die hem interviewt.

En dan op een dag typ ik zijn mailadres in. Een paar uur later al is er antwoord. Een persoonlijk interview gaat niet, het kantoor wordt verbouwd, stuur de vragen maar op, schrijft Niemeyers echtgenote Vera. Vergeefs dring ik aan. Nee, langskomen gaat echt niet.

Ik verzin de vragen. Acht A4-tjes. 63 vragen verdeeld over tien genummerde deelonderwerpen. Krankzinnig lang, maar misschien dat het zo nog een beetje op een echt interview gaat lijken.

De dagen gaan voorbij, weken verstrijken. Ik mail nog maar eens. Het is een erg lang interview, klinkt het, we doen ons best, 'à medido do tempo' (naar gelang de tijd het toestaat). Een maand gaat voorbij, en nog een maand. Ik stuur nogmaals een mailtje. Hetzelfde antwoord: 'à medido do tempo'. Weer een maand verder, ik dring aan, jok dat mijn redacteur wil weten waar hij aan toe is. Geen reactie. Een week later: heeft u mijn mailtje ontvangen? Niets. Dan komen de op een dag de antwoorden binnen.

Geschreven in de ik-vorm. Ondertekening in de vorm van een naam ontbreekt, geen groet.

Ironie

De eerste sets vragen gaan over de rol van intuïtie in zijn werk. De mythe wil dat hij zijn beroemde gebouwen wel op de achterkant van bierviltjes of zelfs half slapend ontwierp. Hij heeft het in dit verband wel eens over een alter ego gehad. Kan hij daar iets over zeggen? ‘Die ‘persoon’ is mijn metgezel,’ schrijft Niemeyer, ‘hij inspireert mij vaak (in een geheime dialoog met mijzelf), maakt dat mijn intuïtieve creativiteit wordt gemobiliseerd en vanuit het niets nieuwe oplossingen voor projecten ontstaan.’ Ik vraag of hij geraakt kan worden door zijn eigen gebouwen. ‘Ik zoek altijd de schoonheid, schoonheid die we associëren met verrassing, met verwondering, en die me niet zelden ontroert.’ Ik vraag hem wat hij onder architectuur verstaat. ‘Ik blijf het gezichtspunt verdedigen dat architectuur van hoge kwaliteit zelfs in onze tijd een kunstwerk kan zijn.’

De antwoorden roepen nieuwe vragen op (wat zou hij toch bedoelen met ‘zelfs in onze tijd?’), hebben iets formeels, neigen naar doceren, maar goed, antwoorden zijn het. Slechts wanneer ik vraag naar het belang van *Bildung* klinkt iets persoonlijks, klinkt iets van ironie door: ‘Ik studeer nog steeds, verdiep me nu in het heeal. Als jonge architecten me bezoeken of naar de lezingen komen die ik geef (tegenwoordig niet zo heel vaak meer, maar dit terzijde) zeg ik dat ze romans en poëzie moeten lezen, en wetenschappelijke werken, verhandelingen over politiek. Het is noodzakelijk dat ze kennis vergaren over allerlei onderwerpen – alleen kennis van het proces en de methode van de architectuurpraktijk volstaat niet -, zodat ze een dieper begrip krijgen van de problemen van het leven, en van die vreemde wereld van ons.’ ‘Vreemde wereld’ is onderstreept. Mooi.

Brasília

Dan komen we toe aan deelonderwerp zeven: Brasília en wat daarvan is geworden. Het is halverwege de jaren vijftig als president Juscelino Kubitschek besluit om in Brazilië een nieuwe hoofdstad te bouwen, in het onherbergzame binnenland. Brasília moest een nieuw begin zijn, moest Brazilië opstuwen in de vaart der volkeren. Lúcio Costa ontwierp het stedenbouwkundig plan, Oscar Niemeyer werd gevraagd de stad van gebouwen te voorzien. Het stedenbouwkundig plan had de vorm van een vliegtuig – als zinnebeeld van de toekomst die nu een vlucht had genomen, geïnspireerd op een (socialistisch geïnspireerd) geloof in een betere tijd. De stad werd vormgegeven naar de internationale heersende modernistische opvattingen uit die tijd. Wonen, werken en recreëren werden strikt gescheiden. En zelfs binnen die functies werden onderverdelingen aangebracht. De indeling in zones werd tot in het krankzinnige doorgevoerd. Er was een wijk met alleen maar ambassades, een wijk met louter hotels, een zone waar slechts autogarages waren gevestigd. Alles strikt functioneel gedacht. De straten hadden ook geen namen. Wie iets wil drinken in bar *Café do Brasil* moet de weg vragen naar ‘Commerciële Sector Zuid 202, Blok A, winkel 21’.

‘Brasília vormde een hoogtepunt in het Braziliaanse modernisme,’ schrijft Niemeyer, ‘tegenover de strakke vormen van de Eerste Wereld ontstond in Brazilië een eigen vorm van dat modernisme, anders, technisch hoogwaardig, maar lichtvoetiger: de golvende lijn in plaats van de rechte. Het ontstond niet alleen in de architectuur, ook

in de poëzie, in de *bossa nova* en de *Música Popular Brasil*. Brasília droeg bij aan het ontstaan van het geloof in een eigen nieuwe identiteit, zoals het wereldkampioenschap voetbal van 1958 dat ook deed.’ Het deelonderwerp Brasília telt twintig vragen. De meeste ervan blijven onbeantwoord. ‘Ik geef er de voorkeur aan geen antwoord te geven op vragen over stedenbouwkundige zaken wat betreft Brasília. Tenslotte ben ik geen stedenbouwkundige en evenmin stadsocioloog. Ik wil slechts zeggen dat de nieuwe hoofdstad is bedacht, voor alles, als een stad waar meer broederschap zou komen, waar de sociale ongelijkheid tot een minimum zou zijn teruggebracht.’

Maar de werkelijkheid pakte anders uit. In de decennia die volgden op de feestelijke opening in 1960 grossierde de stad in dubieuze records: op het gebied van auto-ongelukken (er werd hard gereden en voorzieningen voor voetgangers ontbraken goeddeels), het aantal echtscheidingen en zelfmoorden, wat betreft krankzinnigheid (volgens sommigen het gevolg van de radicale functionalistische structuur van de stad). Brasília kreeg de dubieuze bijnaam ‘Stad van vier dagen’: overheidsdienaren vlogen na een vierdaagse werkweek terug naar het ruim 1100 kilometer verwijderde levendige Rio - alles liever dan in de hoofdstad te wonen. En van de gelijkheid kwam ook niet veel terecht. Om het al snel tot UNESCO-erfgoed uitgeroepen en door hoge ambtenaren en ambassadepersoneel bewoonde stadshart heen ontwikkelden zich structuurloos uitdijende buitenwijken en favelas. Inmiddels wonen er meer dan twee en een half miljoen mensen in de stad die ontworpen was voor hooguit 500.000.

Niemeyer zelf is ook niet blij met wat er van Brasília is geworden. Maar aan het ontwerp lag dat niet, en evenmin aan de achterliggende ideologie: ‘Die gelijkheid is er nooit gekomen. Brasília veranderde in een metropool, met dezelfde problemen als andere metropolen in onze tijd, veroorzaakt door de demografische dichtheid, wanordelijke groei, door tekortschietende stedelijke infrastructuur (water, riolering etc.).’ De steden worden te groot, zegt Niemeyer: ‘De middeleeuwse stad kan in zeker zin als ideaal gelden, in die middeleeuwse stad kon je van de ene naar de andere kant lopen, mensen kenden elkaar. De menselijke maat, voor zover er van zoiets sprake kan zijn, was nog niet verdwenen.’ Niemeyer klinkt somber over de stad en het stadsleven. ‘Ik zie dat de steden zich op een verbijsterende manier ontwikkelen, in een duizelingwekkend proces dat al vroeg onderwerp was in het werk van grote kunstenaars en schrijvers, van Baudelaire bijvoorbeeld in diens ‘Fleurs du mal’. Ik geloof dat we een bepaalde maximale dichtheid zouden moeten vaststellen voor de moderne steden. Dat betekent niet dat we een ideale omvang moeten vaststellen, maar we moeten ons teweer stellen tegen de ongebreidelde groei, we moeten ervoor zorgen dat de basisvoorwaarden zodanig zijn dat de steden tot een meer harmonieuze ontwikkeling kunnen komen.’

kritiek

Het zijn Niemeyers laatste woorden. De laatste drie sets vragen blijven onbeantwoord. Misschien drong ik teveel aan. En die laatste vragen gingen vooral over Niemeyers recente werk en de kritiek daarop. Waarom zou een 104-jarige kritische vragen beantwoorden?

Naast bewondering was er ook altijd al kritiek op Niemeyer. Mooie sculpturen, leuk voor in fotoboeken werd door sommigen over zijn gebouwen gezegd, maar belabberd om in te wonen of te werken. Niemeyer zelf ondertussen moest niets hebben van wat hij ‘obsessief functionalisme’ noemde: waarom zou schoonheid praktisch nut per se in

de weg staan? Maar de laatste jaren neemt de kritiek toe. Dat Niemeyer in de afgelopen jaren enkele van zijn beroemdste scheppingen ‘verbeterde’, door ze te laten beschilderen of de constructie te veranderen – wie houdt hem immers tegen, het zijn toch *zijn* meesterwerken -, wekte afgrijzen: ‘Wanneer komt het moment dat wij – het publiek dat hem aanbidt, de regering, zijn klanten – moeten ingrijpen?’ Zelfs in Brasília, waar hem sinds 1992 per stedelijk decreet het alleenrecht toekomt op nieuwbouw binnen het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan, lijkt zijn status niet langer onomstreden. Een nieuw plan van zijn hand voor een ‘Plein van de Soevereiniteit’ ligt nu al een paar jaar in een lade. Besluitvorming over andere projecten verloopt traag, wordt misschien wel getraineerd tot hij het tijdelijke met het eeuwige heeft verwisseld.

En dan is er nog de kritiek op de kwaliteit van zijn recente architectuur: ‘Nonchalant, soms zelfs grimmig, zelden overtuigend... (ze) vallen in het hele bereik tussen subliem en waardeloos,’ schreef Rem Koolhaas en vroeg zich af in hoeverre bij Niemeyer – zoals bij de late De Kooning – achter de hand die tekent nog wel een functionerend brein zit.

De geest van de meester

Het maakt dat ik mij onwillekeurig de vraag stelt wie ik nu eigenlijk heb geïnterviewd: Oscar Niemeyer of een van zijn medewerkers. Het interview bevat onmiskenbaar persoonlijke wendingen. Waar hij ironisch over zichzelf spreekt als ‘oude communist’ en zegt dat hij de laatste tijd niet zo veel lezingen meer geeft, wanneer hij opmerkt dat hij geen stedenbouwkundige is, en zelfs geen stadssocioloog, de zinsnede over ‘die vreemde wereld van ons’. Maar zijn die zelfironie en ‘die vreemde wereld van ons’ niet gewoon de tamelijk briljante vondsten van die jongen op Niemeyers kantoor belast met de buitenwereld? Kon ik maar een bewijs van echtheid vragen: het vingerkootje van de ontvoerde gijzelaar. Ik stuur wat vervolgvragen, en oh ja, dat ook, kan hij misschien iets vertellen over de wijze van totstandkoming van het interview?

Geen reactie. Een maand gaat voorbij, ik mail nogmaals. Niets. Niemeyer opent in Rio zijn gerenoveerde *Sambódromo* (waar de sambascholen defileren). In de Braziliaanse kranten foto’s van een stokoude man, ineengezakt in een rolstoel, het publiek op de tribune applaudisseert en zijn hofhouding buigt zich over hem heen, lacht hem vertederd toe, zoals je een klein kind toelacht.

Weer een paar maanden later. Niemeyer is in het ziekenhuis opgenomen. Longontsteking. Misschien nog maar even wachten met het stuk. De zomer gaat voorbij. Zijn enige dochter overlijdt aan longemfyseem, 82 jaar oud. Niemeyer is inmiddels weer thuis, maken zijn artsen bekend, en aan het werk. De digitale Tv-toren van Brasília in de vorm van een bloem is bijna klaar, de opening van zijn Pelé-museum in Santos is voor december gepland, er loopt een project voor een bootterminal in Niterói, een bibliotheek in Algiers staat op stapel. In december wordt hij 105, de onsterfelijke die in zijn memoires uit 2000 – hij was toen 93 - het leven ‘kort, oneerlijk en onverklaarbaar’ noemde en somber mijmerde over ‘...deze raadselachtige wereld waar onze hoop en onze dromen oplossen in de kwetsbaarheid van de dingen en de zekerheid van het niets.’ Dat er ooit nog antwoord op mijn vragen zal komen is uitgesloten.